

Betrokkenheid bij kerk en geloof in Ede

Deelstudie naar de manier waarop individualisering doorwerkt binnen enkele wijkgemeenten van de hervormde gemeente Ede

Het onderzoeksplan (verkort)

Probleem- en doelstelling

Dit onderzoek, dat onder leiding staat van de VU-hoogleraar godsdienstsociologie dr. H. C. Stoffels, spitst zich toe op een van de meest invloedrijke veranderingen op godsdienstig terrein, nl. het individualiseringsproces binnen de kerkelijke stroming van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk. Het richt zich op de recente ontwikkelingen, in de periode 2000-2011. Voor de gemeenten binnen de Gereformeerde Bond is deze periode te verdelen in twee fasen, waarbij het ontstaan van de Protestantse Kerk in Nederland in 2004 en de pijnlijke breuk die zich toen voordeed, een duidelijk scharnierpunt vormt. Vanwege het belang van een goede theologische fundering in dit onderzoek treedt dr. J. Hoek (PTHU/ETF) op als copromotor. De uiteindelijke **probleemstelling** luidt:

“In hoeverre worden processen van individualisering zichtbaar in het functioneren van de Gereformeerde Bond in de periode 2000-2011 en hoe gaan leidinggevenden hier mee om?”

De relevantie van dit onderzoek is vastgelegd in de volgende **doelstellingen**:

- Het bieden van meer duidelijkheid over de mate waarin individualisering (een aspect van de het culturele klimaat, de tijdgeest) doorwerkt in een traditionele kerkelijke stroming (met name op mesoniveau)
- Het bieden van meer inzicht in de manier waarop dit veranderingsproces doorwerkt in het leven van individuele gemeenteleden.
- Het bieden van aanknopingspunten voor leidinggevenden (landelijk en binnen gemeenten) om in te spelen op deze ontwikkelingen.

Keuze van onderzoeksthema's

Onderzoek naar het proces van individualisering binnen een specifieke kerkelijke context vraagt om een heldere operationalisering van het begrip individualisering binnen deze context. Een brede beweging als de Gereformeerde Bond vraagt om een onderzoek op drie niveaus: landelijk, lokaal en individueel. Voor het macroniveau gebeurt dit in de vorm van een bronnenstudie, terwijl de beide andere niveaus in een casusstudie worden uitgediept. Binnen dit onderzoek wil ik de sterke kanten vanuit zowel de sociologie, de culturele antropologie als ook de praktische theologie zoveel mogelijk benutten.

Vanuit de literatuur over individualisering, met name op godsdienstig terrein, zijn vijf thema's geselecteerd voor het onderzoek. Daarbij gaat het om vraagstukken die een rol spelen in de keuzen die individuen maken, dus om het persoonlijk leven van gemeenteleden. Die thema's zullen leidend zijn voor het gehele onderzoek. Deze vijf hoofdthema's (zie ook overzicht in schema I) zijn als volgt kernachtig omschreven:

1. Het toenemen van mondigheid en de gevolgen hiervan voor de wijze waarop het ambt functioneert (mondigheid in relatie tot ambt/gezag)
2. Een sterkere waardering van persoonlijke liturgische voorkeur, en het omgaan met liturgische veranderingen in gemeenten;
3. De vermindering van de binding aan de eigen gemeente
4. De verminderde steun voor traditionele geloofsopvattingen en geloofspraxis (evangelicalisering of modernisering)
5. De veranderende rol en positie van vrouwen in gezin en kerk (emancipatie en participatie)

Per thema wordt bekeken wat op de drie niveaus (macro-meso-micro) van deze thema's zichtbaar is (ontwikkeling, debat) en hoe hiermee wordt omgegaan (binnen de pool 'afwijzen-aanvaarden', of in de vorm van een triade: afwijzen – transformatie – aanvaarding).

Schema I: Overzicht operationalisering van individualisering

Operationalisering van Individualisering Aspecten niet volledig te scheiden, maar wel te onderscheiden	Aansluiting op het domein (geloof en kerk) in enkele kernwoorden	Toespitsing op vijf onderzoeksthema's (breedte van individualisering op terrein van kerk/geloof)
1. Autonomie (mondigheid, onafhankelijkheid)	<i>Geloof prive zaak, traditie lossen; kritischer lidmaatschap organisaties; socialisatie-aspecten</i>	1. Het toenemen van mondigheid en de gevolgen hiervan voor de wijze waarop het ambt functioneert (<u>mondigheid in relatie tot ambt/gezag</u>)
2. Ontplooiing; (reflexief vermogen)	<i>Zoekreligiositeit - nieuwe identiteiten</i>	2. Een sterkere waardering van persoonlijke liturgische voorkeur, en het omgaan met <u>liturgische veranderingen</u> in gemeenten
3. Vrijheid (zelfbepaling, selectieve participatie, losse binding, privacy)	<i>Lidmaatschap lossen; geloof privé zaak Verminderde relevantie geloof /privatisering godsdienst) Minder cohesie</i>	3. De vermindering van de <u>binding aan de eigen gemeente</u>
4. Veranderende godsdienstigheid (orthodoxie en orthopraxie)	<i>Veranderende opvattingen en gedragingen; zoekreligiositeit</i>	4. De verminderde steun voor <u>traditionele geloofsopvattingen en - praktijken</u>
5. Veranderende persoonlijke levenssfeer	<i>Veranderende opvattingen en gedragingen</i>	5. De veranderende <u>rol en positie van vrouwen in gezin en kerk</u> (emancipatie en participatie)

Uitwerking casusstudie

In de afweging tussen kwalitatief of kwantitatief onderzoek is gekozen voor het eerste. Een breed representatief onderzoek (kwantitatief) vraagt om een grote steekproef, waarbinnen vooralsnog tenminste drie doelgroepen zichtbaar zijn: gemeenteleden, kerkenraadsleden en predikanten. De complexiteit van de problematiek rond individualisering maakt dat bij een kwantitatief onderzoek een omvangrijke vragenlijst nodig zal zijn, wat vele respondenten zal afremmen. De hierdoor te verwachten non-respons vormt een bedreiging voor de betrouwbaarheid van de uitkomsten. Verder zal het moeilijk zijn een valide onderzoek te doen, omdat de samenhang binnen individualiseringsprocessen moeilijk kwantitatief zichtbaar is te maken. Om deze redenen wordt gekozen voor een casusstudie, waarvan de verwachting bestaat dat de samenhang binnen de processen wel in kaart gebracht kan worden. De interne verscheidenheid die voorkomt binnen de Gereformeerde Bond vraagt hierbij wel om duidelijke criteria voor de te kiezen casus, uit het oogpunt van validiteit. Binnen deze casusstudie kan een scherp onderscheid gemaakt worden tussen de analyse van het mesoniveau en de studie van het microniveau.

Op mesoniveau wordt zichtbaar gemaakt of lokale gemeenten meer of minder te maken hebben met autonome, kiezende gemeenteleden. Hoe werkt de invloed vanuit de gemeenteleden (van onderop) door in de kerkenraad? Daarbij speelt mee dat kerkenraadsleden ook persoonlijk met individualisering te maken hebben, dus is het de vraag hoe dit doorwerkt in het beleid van hun

kerkenraad? Daarbij is het ook de vraag in welke mate een kerkbestuur zich laat leiden door de eigen (lokale) tradities en door de voorlichting vanuit de Gereformeerde Bond.

Een speciaal aandachtspunt bij de mesostudie is het zoeken naar aanknopingspunten voor onderzoek om het beeld van individualisering in de gemeente zo compleet mogelijk te maken. Hierbij valt bijv. te denken aan het onderzoek naar en zover mogelijk beschikbaar maken van gegevens over 'instroom' en 'uitstroom' van de betreffende wijkgemeenten. Vanuit een meso-perspectief kunnen hier aandachtspunten uit voortvloeien die voor het aanvullend perspectief op microniveau relevant zijn (bijv. is er veel perforatie, in welke richting?), vertrekken mensen vooral door verhuizing (waarheen vooral), veranderen ze van kerk of schrijven ze zich definitief uit van de kerk? Enz. Op welke wijze kan een totaalbeeld ontstaan van alle ontwikkelingen?

Op microniveau wordt via interviews zichtbaar gemaakt hoe dit proces zich feitelijk voltrekt bij gemeenteleden zelf. In welke mate laten gemeenteleden zich leiden door de eigen lokale tradities en door de voorlichting vanuit de Gereformeerde Bond? Als werkwijze wordt (voorlopig) gekozen voor het half gestructureerd interview, met een retrospectief perspectief. Hierbij wordt de persoonlijke ontwikkeling binnen de onderzoeksperiode (2000-2011) in kaart gebracht, tegen de achtergrond van de eigen biografie. Daarbinnen wordt gelet op de overeenkomsten en verschillen die er zijn tussen de verschillende generaties binnen de gemeente.

Schema II: Overzicht aanpak van het onderzoek

	Macro 5 gekozen thema's Periode: Nulmeting (2000/voor 2000) Ontwikkeling 2000-2011, evt. aandacht voor fasering (voor en na 2004)	Meso Beleid kerkenraad Veranderingen in gemeentelieven	Micro Meningen en gedragingen leden gemeente
Onderzoek	(1) Bronnenstudie: artikelen, boeken, brochures - uitgedragen visies - mate van uniformiteit binnen de GB Relatie met bredere culturele context	(3) Casus studie In welke mate is sprake van individualisering binnen één karakteristieke GB-gemeente? Werving/keuze van een gemeente Toespitsen op de vijf gekozen thema's	
	(2) Zoeken naar een totaalbeeld, vanuit de vijf deelterreinen Eenheid en verscheidenheid binnen de stroming van de Bond	(4) Processen mesoniveau - Documenten - Observaties - Cijfermateriaal - Interviews betrokkenen	(5) Interview onder gemeenteleden - Generatieverschillen - Levensloopperspectief Indien resultaten onvoldoende opbrengst bieden zal aanvullend nodig zijn (meer casussen, survey) (6)
Conclusies	Verbinden uitkomsten onderzoek op deze drie niveaus Beantwoording probleemstelling		

Verantwoording keuze van Ede als casus

Bij de keuze van een kerkelijke gemeente voor de casusstudie zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

1. Het moet gaan om een middelgrote of grotere gemeente (tenminste twee predikantsplaatsen), omdat in kleine gemeenten veelal minder ontwikkelingen spelen en bij meer predikantsplaatsen ook een weg gevonden moet worden om te gaan met de interne verscheidenheid. Binnen de Gereformeerde Bond is de gemiddelde omvang van een predikantsplaats 1,31 fte (2010). Wanneer er sprake is van een gemeente met meer dan twee predikantsplaatsen zal voor de beheersbaarheid van het onderzoek gekozen worden voor twee wijkgemeenten.
2. De gemeente moet goed binnen de breedte van de Gereformeerde Bond passen en dus voldoende representatief zijn binnen het geheel van de beweging.
3. De gemeente dient minstens enige interne verscheidenheid te kennen, die bij voorkeur ook tot uiting komt in verschillen tussen de betrokken wijkgemeenten.
4. Er moet sprake zijn van voldoende interne stabiliteit, zodat het onderzoek geen ongewenste invloed heeft op de interne processen of hier speelbal in kan worden. Het publiceren over een lokale gemeente maakt haarzelf, maar zeker ook de betrokken predikanten, extra kwetsbaar.
5. De gemeente heeft bij voorkeur te maken gehad met het verlies van leden in 2004, die zijn overgegaan naar een hersteld hervormde gemeente. Dit is een van de factoren die van invloed kunnen zijn op de processen binnen de gemeente zelf en het biedt mogelijk ook aanknopingspunten voor een gericht vervolgonderzoek naar individualisering onder de hersteld hervormde zuster gemeente met wortels in dezelfde context.
6. De gemeente bevindt zich op een redelijke reisafstand en is bij voorkeur ook per openbaar vervoer redelijk goed bereikbaar. Hierdoor wordt het eenvoudiger mogelijk studenten in te schakelen bij dit onderzoek.

Met behulp van adviezen van insiders zijn een tweetal lijsten opgesteld. Een totaal lijst van 'geschikte gemeenten' en een kleinere lijst van een vijftal gemeenten uit de regio Ede. Van deze laatste lijst bleken bleven na eerste oriëntatie drie gemeenten over, waarbinnen met behulp van een SWOT analyse een definitieve keuze gemaakt is voor de Hervormde Gemeente Ede als casusgemeente. De belangrijkste overwegingen bij deze keuze en de achtergronden van deze gemeente zijn hierna verantwoord.

Hervormd Ede is vanaf het begin betrokken geweest bij de Gereformeerde Bond en ligt binnen de Bijbelgordel. De mogelijke nadelen zijn aan de hand van de hierboven genoemde criteria goed afgewogen, zodat deze selectie geen afbreuk doet aan mogelijke validiteit van de uitkomsten

Ede is met acht predikantsplaatsen een van de grootste Gereformeerde Bondsgemeenten. Dit betekent dat het onderzoek zich zal moeten beperken tot twee wijkgemeenten. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat een grotere plaats niet representatief zou zijn. Bovendien is er in Ede sprake van een grote mate van zelfstandigheid voor de wijkgemeenten. Men doet erg weinig centaal.

Ede kent intern grote verschillen qua identiteit tussen de wijkgemeenten. Ede was een van de eerste gemeenten waar binnen de Gereformeerde Bond een interne differentiatie naar geloofsbelevingen ontstond. Een wijkgemeente in een nieuwbouwwijk had niet meer automatisch de kleur van de 'Oude kerk'. Het voorbeeld van Ede is op vele plaatsen nagevolgd. Deze ontwikkeling is in de 21^e eeuw in veel gemeenten herkenbaar. Het stelt ons wel voor de vraag of de onderlinge verhoudingen tussen de wijkgemeenten niet te ver is uitgekristalliseerd om representatief te kunnen zijn. Een eerste oriëntatie op dit punt toont dat in Ede per

wijkgemeente dezelfde type bezinningsprocessen rond de eigen identiteit spelen als elders. Bij de evaluatie van de uitkomsten zal opnieuw op dit punt worden ingegaan. Een mogelijk nadeel van hervormd Ede is dat daar de stroming van bevindelijk-gereformeerde bonders verhoudingsgewijs erg klein is, en na 2004 ook mogelijk verzwakt door het ontstaan van een Hersteld Hervormde regiogemeente. Door een gerichte keuze voor een meer traditionele bondswijk en een van de wijken waarin meer vernieuwingen plaats hebben gevonden wordt de interne verscheidenheid binnen de Bond zichtbaar. Concreet vormen de wijkgemeenten 1 en 8 uitgangspunt voor dit onderzoek. Voor beide wijken speelt dat zij in de onderzoeksperiode te maken hebben met interne samenwerkingsprocessen. Wijkgemeente 1 werkt structureel samen met wijk 3 als het gaat om de invulling van de kerkdiensten in de Oude Kerk. Om deze reden is wijk 3 ook betrokken bij de uitvoering van het onderzoek, dat zich richt op de 'wijkgemeente zoals die in de Oude kerk samenkomt. Wijkgemeente 8 heeft tot halverwege de onderzoeksperiode nauw samengewerkt met een wijkgemeente in de aangrenzende nieuwbouwwijk. Binnen het palet van hervormd Ede neemt wijk 8 een middenpositie in.

Verder is overwogen of de aanwezigheid van een christelijke hogeschool in Ede zou kunnen maken dat de representativiteit vermindert? Hier is geen volledig antwoord op te geven, maar de indruk bestaat wel dat personeelsleden geenszins zijn geconcentreerd in de woonkern Ede en zeker ook niet alleen binnen de plaatselijke hervormde gemeente. Studenten lijken vooral passanten te zijn, waarvan slechts een kleiner deel duurzaam bij een Edese kerk betrokken is. Bij de afronding van het onderzoek zal hier nog aandacht aan worden geschonken.

Hervormd Ede blijkt op de meeste criteria van de SWOT-analyse zeer hoog te scoren, behalve als het gaat om de mate waarin effecten zijn ondergaan van het ontstaan van de hersteld hervormde gemeenten in 2004. Ede verloor relatief erg weinig leden. Voor dit onderzoek zelf is dit geen doorslaggevend punt, terwijl 2004 zeker wel enigermate doorwerkte in de gemeente.

Start uitvoering onderzoek

De fase van gegevensverzameling is in november 2010 gestart met het instellen van de begeleidingscommissies. Met behulp van twee studententeams is een onderzoeksontwerp opgesteld en gestart. Het onderzoek naar het mesoniveau is in december 2010 daadwerkelijk gestart en richt zich allereerst op het bestuderen van de bronnen van de wijkkerkenraden. Aanvullend zullen interviews worden afgenomen onder kerkenraadsleden en oud-kerkenraadsleden.

Vanaf half januari 2011 is een groep van vijf voltijdse studenten gestart met het onderzoek op het microniveau. Daarbij ligt de nadruk op het afnemen van interviews. Alle te gebruiken dataverzamelmethode zijn of worden besproken met en ter goedkeuring voorgelegd aan de begeleidingscommissies. Naar verwachting wordt de periode van daadwerkelijke gegevensverzameling door de studenten eind april of mei 2011 afgerond. Dan vindt een eerste terugkoppeling plaats naar de wijkgemeenten. Ook zal de hoofdonderzoeker (Teus van de Lagemaat) dan bepalen in welke mate aanvullend onderzoek nodig is.

Hierna komt de fase van de definitieve verwerking van alle onderzoeksuitkomsten en het trekken van (voorlopige conclusies). Dit is voorlopig gepland voor het late najaar van 2011. Daarna wordt geschreven aan definitieve teksten voor alle hoofdstukken van de studie (Inleiding/Wat is de Gereformeerde Bond/Wat is individualisering/Onderzoeksuitkomsten op macroniveau/Casusstudie (meso en micro)/ Conclusies en aanbevelingen)

Een volledig en definitieve verantwoording van het onderzoek zal worden opgenomen in de uiteindelijke onderzoekspublicatie, die voorzien is voor medio 2012. Deo Volente.
